

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені Г.С.СКОВОРОДИ

На правах рукопису
УДК 882

АГАСВА ТЕТЯНА ІВАНІВНА

ГОГОЛІВСЬКИЙ МІФ ПРО ПЕТЕРБУРГ У КОНТЕКСТІ
РОСІЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ 30-40-х рр. ХІХ століття

Спеціальність 10.01.01 - російська література

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Харків - 1993

824.161.1

ЛНБ ім. В. Стефаника

00330682 (M)

Робота виконана на кафедрі російської літератури Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С.Сковороди

- Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор Л.Г.Фрізман
- Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор М.М.Гіршман, кандидат філологічних наук, доцент В.Л.Мілявський.
- Провідна установа - Дніпропетровський державний університет.

Захист відбудеться 15 квітня 1993 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої ради К ІІЗ.24.01 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук при Харківському державному педагогічному інституті ім. Г.С.Сковороди /310078, м.Харків, вул.Черняхівського, 60/.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С.Сковороди.

Автореферат розіслано "10" березня 1993 р.

Вчений секретар спеціалізованої ради кандидат філологічних наук *В.С.* В.С.Прикодько

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Актуальність дослідження. Важко назвати місто, що з моменту свого заснування було об'яне такою кількістю легенд і в такому емоційному діапазоні, як Петербург. Негативне сприйняття північної столиці, що існувало тільки в міському фольклорі XVIII століття, надійно ввійшло і закріпилося в російській літературі XIX століття, і пов'язано це було з іменами Пушкіна, Гоголя, Достоевського та багатьох інших письменників. Саме в XIX столітті міф про Петербург набув динамічності, під час якої отримав ряд додаткових відтінків, змін, перетворень і навіть спроб "реконструкції", а також виявив інваріантність авторських конструкцій міфологізації столичної дійсності. При цьому Петербург виступав не як звичайне місто, що пригломщило уяву письменника, а як "якийсь категоричний імператив совісті"¹. Так утворилися в 30-ті роки два літературні міфи про Петербург - пушкінський та гоголівський, кожен із яких свідчив про авторський міфологічний світогляд. Але увагу літераторів-сучасників та письменників подальших часів привернув не пушкінський, а гоголівський міф про Петербург як місто фантазматичне, що набуває рис нереального простору.

Початок вивчення гоголівського міфа про столичне місто був покладений М.П.Анциферовим у праці "Душа Петербурга"/1922/, в якій були намічені риси міфопетитичної специфіки гоголівського міста. З останніх досліджень, що прямо чи принагідно стосуються проблеми гоголівської міфологізації столичної дійсності, треба назвати статті В.М.Топорова та Ю.М.Лотьяна із збірника "Семяотика города и городской культуры. Петербург" /1984/, а також праці Б.М.Орлова, В.Є.Ветловської, М.Вайскопфа, О.Г.Дилактерської, А.О.Слюсаря. Особливо треба виділити монографію В.М.Марковича "Петербургские повести Н.В.Гоголя"/1989/ як перше фундаментальне дослідження гоголівського міфа про Петербург. У той же час доводиться констатувати, що не дивлячись на те, що спадщині Гоголя присвячено багато праць і предметом дослідження були найрізноманітніші аспекти його творчості, вивчення впливу гоголівського міфа про Петербург на розвиток російської літератури ще чекає на цілеспрямоване наукове освоєння. І якщо в праці М.П.Анциферова, Д.Фенгера, Р.Г.Назірова,

¹Топоров В.М. Петербург и петербургский текст русской литературы // Семяотика города и городской культуры. Петербург: Труды по знаковым системам. - Вып. XLIII. - Тарту, 1984. - С.15.

А.К.Долгополова, В.М.Топорова, Ю.М.Лотмана, З.Г.Мінц в вивченні власне міфа про Петербург у контексті російської літератури XVIII–початку XX ст. і конкретно гоголівського міфа про столицю місто /наприклад, монографія В.М.Марковича/, то спроб прослідкувати вплив гоголівського міфа про Петербург на творчість російських письменників XIX століття в літературознавстві не було. Проблема перебуває на тій стадії наукової розробки, коли крім монографії Е.До Гатто "Il mito di Pietroburgo"/1960/ ми маємо лише багато розрізнених, хоча й надзвичайно цінних і глибоких спостережень, що розсіпані у вивченні іншої /близької і далекої/ проблематики. Причому роздуми про створений Гоголем міф найчастіше мають декларативний характер, розчиняючись у великій за кількістю і різноманітній гоголезнавчій літературі. Таким чином, вивчення специфіки гоголівського міфа про Петербург і його впливу на російську літературу, зокрема 30–40-х років XIX століття, видається актуальним і перспективним: вочевидь наміри необхідність цілеспрямованого дослідження.

Мета дисертації – виявити природу літературного міфа про Петербург у творчості Гоголя; знайти спільні риси гоголівського літературного міфологізму в письменників 30–40-х років і показати розуміння ними суті міфопоетичного образу гоголівського Петербурга і задач міфотворчості.

Досягнення вказаної мети передбачає рішення таких завдань:
 1/ виявити, у чому полягає специфіка пушкінського міфа про Петербург, що створювався одночасно з гоголівським, щоб надати чітко відмежувати ці два феномена;
 2/ розглянути твори Гоголя, присвячені петербурзькій темі, з точки зору розвитку в них міфологічного начала;
 3/ в'язнити особливості орієнтації на гоголівський міф про Петербург у творчості письменників 30–40-х років XIX століття.

Всі ці питання в літературознавстві до цього часу не розглядалися, чим і визначається наукова новизна дисертації.

Основним об'єктом дослідження є художні та публіцистичні твори на петербурзьку тему в творчості Пушкіна, В.Ф.Одоевського, Гоголя, Лермонтова, Є.П.Гребінки, Я.П.Буткова, Достоевського. Окрім того, зазначається також чорнові нариси незакінчені

них творів та листи для створення більш повного уявлення про письменницьке міфологічне світосприйняття петербурзької дійсності.

Методологічну основу дисертації становлять праці сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідників, присвячені проблемі літературного міфологізму. У праці використані історико-генетичний та порівняльно-типологічний методи, що дозволяють виділити специфіку історико-культурного функціонування літературного міфа.

Практична цінність полягає в можливому використанні матеріалів дисертації в загальних та спеціальних курсах по історії російської літератури XIX століття, а також у спецсеминарах та спецкурсах по творчості Гоголя та при коментуванні творів Пушкіна, Гоголя, Одоевського, Лермонтова, Гребінки, Буткова, Достоевського.

Апробація дисертації. Праця обговорювалася на засіданнях кафедри російської та зарубіжної літератури Харківського державного педагогічного інституту ім.Г.С.Сковороди. Основні положення дослідження були викладені у виступах на республіканській конференції молодих вчених у Київському університеті /1989/, а також на науково-практичних конференціях в Ніжинському педагогічному інституті /1988, 1989, 1991/, Одеськім університеті /1990, 1992/ і Харківському педінституті /1991/. На тему дисертації надруковано дев'ять публікацій.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, закінчення і списку літератури, що нараховує 271 назву.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується вибір теми дисертації, її актуальність і наукова новизна, визначаються завдання та предмет дослідження. Особлива увага приділяється вивченню теоретичного аспекту - поняття міфа в його відношенні до літературної творчості: розглядаються основні теоретичні концепції, що справили найбільш помітний вплив на розвиток літературної міфотворчості, і визначається власне розуміння цього явища як ключово-

го в дослідженні історико-літературної проблеми.

У першому розділі – "Міфологізація Петербурга в творчості письменників 30-х років" – розглядається пушкінський міф про Петербург і специфіка міфологічного сприйняття столичного міста в творчості Одоевського і Лермонтова. Зроблений вибір письменників та їх текстів обгрунтовується, по-перше, принципом найбільшої наявності у творах ознак міфологічності; і по-друге, особистими контактами з Гоголем, і якщо, наприклад, Пушкін створив власний міф про Петербург, то Лермонтов, молодший сучасник Гоголя, багато в чому орієнтувався на останнього.

Міфогенна атмосфера, що панувала в Росії на рубежі 20-30-х років, сприяла виявленню в письменників активної цікавості до петербурзького фольклору XVIII століття, у якому північна столиця сприймається як інфернальна, несправжня. У процесі його засвоєння і осучаснювання виявився, так би мовити, проміжний жанр – усно-о салонного оповідання, фантастичного і з обов'язковим "петербурзьким колоритом", що є своєрідною модифікацією на більш високому інтелектуальному рівні петербурзького фольклору, до якого, зокрема, зверталися Пушкін /"Уединенный домик на Васильевском"/, Одоєвський /"Насмешка мертвеца"/, Лермонтов /"Штосс"/, що дозволяло письменникам побачити навколишнє життя через призму фольклорної свідомості і підійти до самостійної міфологізації петербурзької дійсності.

Особлива увага в розділі звертається на дослідження пушкінського міфа про Петербург, тому що саме поет у 30-ті роки висунув тему міста як особливо важливу, філософську, соціальну. У дисертації, що реферується, пушкінські твори про Петербург розглядаються в аспекті авторської міфотворчості, причому якщо в літературознавстві створений поетом міф про столичне місто вивчається тільки в зв'язку з літературною традицією XVIII-початку ХІ століття, то в даному розділі здійснений більш глибокий підхід до цілісного пушкінського твору.

Міфом, як правило, стає створена автором за утвердженими ним самим законами художньої правди нова реальність, що моделюється у відповідності до уявних законів стародавньої свідомості. Пушкін у своєму міфі не придумував головний об'єкт ві-

дображення: це сучасне місто, клімат, ландшафт та тип мешканця якого напрочуд специфічні і є основними маркерами петербурзького тексту. Проте тільки в пушкінських творах /"Уєдинений дімок на Васильєвском", "Домек и Коломне", "Медний всадник"/ виділяється такий аспект міфа про столичне місто як міфологізація маленької хатки на околиці великого міста, безсилою перед інфернальними та хаотичними силами, як і цілком безпорядним перед ними виявляється і "маленький" мешканець міста.

У контексті дослідження пушкінського міфа про столичне місто окремо постає питання про "маленьку людину", чиновника, типового і в той же час міфічного, однак на відміну від Гоголя Пушкін міфологізує свого героя не за фахом або за складом характеру, а за долею мешканця Петербурга. Взаємодія героя з демонічними силами міста подається по-різному: він може виступати як пасивна істота /"Уєдинений дімок на Васильєвском", "Медний всадник"/ або ж свідомо пориватися до контакту /"Пиковая дама"/ - в обох випадках чекає суто петербурзький фінал - божевілья. Особливо ретельно розглядається ця закономірність на прикладі повісті "Пиковая дама", в якій приреченість героя підтверджується введенням до тексту міфологічних натяків і асоціацій /біблійні та євангельські мотиви, числова символіка, міфологізація природної сфери, міфосимволіка сновидів/.

Спираючись на міську міфологію з її багатим демонологічним колоритом і духом протесту, Пушкін у процесі осягнення Петербурга прагнув до об'єктивного історичного розуміння справ його будівника, Петра, першого російського імператора. Петро, що перетворився на Мідяний вершик, стає центральною фігурою пушкінського літературного міфа: з ним пов'язана велич міста і трагедія "маленької людини", у "Медном всаднике" у Пушкіна, як у квінтесенції, знайшли відображення петербурзькі міфи, поєднані в одне ціле /"Строитель чудотворный", "Окно в Европу", "Москва и Петербург", "Северная Пальмира"/. Однак мотив повені в останній петербурзькій повісті пов'язаний не з розквітом, а з неминучою загибеллю міста. У цьому й вбачається винятковість пушкінського витвору, що автор в процесі міфологізації Петербурга закінчив традицію класицистич-

ної літератури, яка прославляла Петра і його місто, затвердив запозичене із міського фольклору есхатологічне уявлення про північну столицю і створив на його основі літературний міф, насичений мотивами із біблійної міфології.

У творах Одоєвського і Лермонтова світлий образ Петербурга зовсім відсутній; чудовий романтичний пейзаж міста минулого століття в лермонтовській "Сказке для детей" використовується для створення атмосфери примарності нічного міста, порочність якого робить його міфологічно відкритим для проникання інфернальних сил. Подібні явища можна бачити і в "Сегаляле" Одоєвського, що наближає ці твори до гоголівської міської демонології. Неприродність розташування столичного міста і поклоніння оманливим ідолам дозволяли романтичному уявленню Одоєвського і Лермонтова подавати Петербург в космогічному, а не побутовому плані. Суто петербурзька специфіка - повінь - розглядалася письменниками як найвищий суд, що веде походження з біблійної міфології, а в Одоєвського доповнювалася ще й мотивом повернення мерців в жорстокий світ марного життя /"Насмешка мертвеца"/.

Окрім того, якщо у Одоєвського Петро ще виступає як "стратег чудотворний" в стилізації фінського епосу /"Саламандра"/ то у Лермонтова, як і у Гоголя, про нього навіть немає згадки. Письменників більше цікавила не суть перетворень Петра, а суть їх наслідків, що найбільш негативно проявилася в переломний період історії.

Активне спілкування Одоєвського з Гоголем проявилось насамперед в одному підході до сприйняття інфернальної суті Петербурга і фатальної визначеності людської долі. Захоплення філософією містичного ідеалізму в творчості Одоєвського проявилось в створенні ним фантастичних, гротескових ситуацій з метою випробування героїв на духовну і моральну міцність /"Пестрые сказки", "Русские ночи", "Саламандра"/. У процесі спілкування йшов і взаємовплив обох письменників. Так, Гоголь за своєю у Одоєвського включення до розповіді про міський побут сюрреалістичних деталей, а в запозиченій темі божевілья він знаходив не стільки фантастичні, скільки соціальні причини / "електричество" чину і грошей/. В свою чергу Одоєвський

слідом за Гоголем змішував у своїх творах фантастичне і реальне, загадкове і звичайне, що поступово отримувало власну гармонію, нівівану спільною для них дійсністю міського життя.

У даному розділі підкреслюється, що період 30-х років поєднує як найближчих попередників Гоголя в міфологізації Петербурга, його старших сучасників Пушкіна і Одоевського, так і найближчих його послідовників, з яких найбільшу цікавість викликає Лермонтов. Під впливом гоголівського міфологічного світобачення в романтичній свідомості поета сприйняття Петербурга зазнало еволюції від передбачення загибелі в душі біблійної есхатології через осмислення петербурзької міфології XVIII століття /"Северная Пальмира", "Петербург - Москва"/ до міфологізації на повсякденному рівні, в основі якого є синтез фантастики і непристойного побуту. Слідом за Гоголем Лермонтов використовує оповідь, включаючи до розповіді елементами народної свідомості та показуючи столицю з двох точок зору: ззовні і згори /Москва - Петербург/ /"Княгиня Лиговская"/ та на рівні очей /"Штосс"/.

Найбільш петербурзька повість "Штосс", що залишилася незакінченою і тому викликала навколо себе дискусії, до того ж є, на наш погляд, й найбільш "гоголівською" повістю, бо вона насичена натяками і деталями із петербурзьких повістей письменника /місце дії - міська околиця, гоголівська адреса - Столярний провулок, портрет, який знаходиться в центрі фантастичних подій/. Окрім того, під впливом старшого сучасника відчувається також і ріст професійної майстерності Лермонтова в зображенні петербурзької дійсності. Осягнення міфопоетичної концепції чисел дозволяє автору дисертації з'ясувати злагожену і старанно продуману систему лермонтовського задуму, увертюрою якого виступає балада Й.В.Гьоте "Лесной царь". "Штосс" слід сприймати не як жарт, як про це думали сучасники /зокрема, Є.П.Ростопчина/, і не як пародію, як вважає Е.Е.Найдич¹, а як складний твір, в якому порушуються етичні та естетичні проблеми, в якому фантастичні події відбуваються на фоні реального

¹ Найдич Э.Э. Произведения 1837-1841 гг. // Лермонтов М.Ю. Полн. собр. соч. : в 4 т. - М.-Д. : ОГИЗ, 1948. - Т. 4. - С. 469-470.

столичного життя і яке в такій мірі насичене міфологічними алюзіями і асоціаціями, що подає навколишнє життя як єдено реальне.

У кінці розділу підкреслюється, що ані Сдоевський, ані Лермонтов не прагнули створювати власних літературних міфів, хіба що Лермонтов не встиг цього зробити. Проте сприймання трагічної сторони міста, яке втратило романтичний ідеал і яке давить на людину, заслонило величчю сторону пушкінського Петербурга, не дозволяло письменникам синтезувати слідом за поетом ці протилежності, а, повністю зосередивши їх увагу на зображенні похмурого Петербурга, що вражає своєю фантастичністю, допомогло утвердити в російській літературі 30-х років образ гоголівського Петербурга.

Другий розділ "Гоголівський міф про Петербург" присвячений дослідженню філософії і естетики гоголівського твору, специфіки авторського сприймання столичної дійсності і відбиття її в творчості письменника; причому для аналізу беруться не тільки янїть петербурзьких повістей, але й "Ночь перед Рождеством", ліричний етид "1834", "Петербургские записки 1836 года", "Повесть о капитане Копейкине"/додаток до I-ого тому "Мертвых душ"/, що давало більш глибоке і цілісне уявлення про концептуальний гоголівський міф, який виражає авторське світовідчуття та світосприйняття столичної дійсності.

Гоголівський міф про Петербург є винятковим явищем в російській літературі XIX століття. Сприйняття міста письменником-не-петербуржцем, який був приголомшений від зустрічі із ставленим містом і не знайшов у ньому заспокоєння, знайшло відображення у створеному Гоголем протягом десяти років /1832-1842/ петербурзькому тексті, з якого, відбившись кризь призму глибинної міфологічності художнього мислення творця, виник авторський міф про Петербург. Письменник, використовуючи відкрити романтизмом можливість не книжного, життєвого ставлення до міфологічних символів, звертається до міфологізування як до літературного прийому навіть на найбільш прозаїчному матеріалі.

У розділі, що реферується, відзначається, що столичне міс-

то у Гоголя виступає у двох іпостасях: як об'єкт і як суб'єкт дослідження. Дисертант підкреслює, що в процесі осягнення Петербурга письменник вперше в історії літератури свого часу створив пілісний "індивідуалізовано-мінливий" образ міста¹, який забезпечувався трьома основними оповідними точками зору: зображення іззовні і зверху, на "рівні очей" і ззовні і знизу. Кожна із названих позицій дозволяла по-новому подивитися на столичне місто і бути враженим несподівано відкриттями істини, тому що навколишня дійсність ставала проінтятов міфологічними асоціаціями.

Погляд на місто ззовні і знизу був у Гоголя поглядом з України, протиставлення якій Петербурга у творчості письменника розпочалося у 1832 році, коли в повісті "Ночь перед Рождеством" вперше була намічена тема столиці як фантастичного міста. Панукчий в ньому суцільний хаос опслюкав до пошуків загиблого місця, яким і виступає Україна в ліричному етді "1834", казково прекрасним краєм, який протистоїть холодному і знебарвленому Петербургу. Так проявляється опозиція півночі і півдня, яка має досить суттєве значення в гоголівській моделі світу. Сприйняття ж незвичної дійсності столичного міста здійснювалося через звернення до оповідної манери викладу, що передбачало вступ до розповіді оповідача, наївного провінціала, який тяжіє до стихії фальшпорної свідомості.

У петербурзьких повістях Гоголь показує місто на "рівні очей", йдучи зі своїми персонажами Невським проспектом і утворюючи разом з ними в розповідь. Намічена письменником "схема зліні" Невського проспекту протягом одного дня походив від міфа про метаморфозу², коли авторові вдається визначити етнологію об'єкта зображення, без сумніву, інфернальну, бо тільки в кінці схеми - вночі - з'являється фігура головного розпорядника гоголівської петербурзької фантамагорії - демона, "чтуби показати все не в настоящем виде"³.

¹ Pike B. The image of the city in modern literature: Princeton Univ. press., 1981. - P.128-129.

² Brunel P. Le mythe de metamorphose. - Paris, Colin, 1974. - P.185.

³ Гоголь Н.В. Невський проспект // Гоголь Н.В. Полн.собр.соч.: В 14т. - М.: АН СССР, 1938. - Т.3. - С.46.

I, нарешті, завершує цілісну картину сприйняття Петербурга зображення міста ззовні і зверху. Петербурзька міфологія вже сама по собі припускає наявність якогось зовнішнього спостерігача, який судив про північну столицю із Європи, із Росії або ж з Москви, що, зрештою, отожднювалося з поглядом із Росії. Гоголь був одним з перших письменників, які продовжили фольклорну традицію минулого століття в російській літературі XIX століття. Авторські роздуми про два типи міського співжиття в Росії в "Петербурзьких записках 1836 года" являють собою розвиток міфологеми "Москва - Петербург" на сучасному ґрунті, і в цьому випадку вустами Гоголя промовляла Москва, що несла в собі зміст і суть російської нації.

Гоголівська петербурзька демонологія складається з міфологізації природної сфери, вуличного освітлення і певних осіб, що діють лише в цьому місті. Про міфологічне сприйняття специфіки петербурзького клімату в дослідницькій літературі вже писалося /О.Г.Дилакторська, В.М.Маркович/. У міфологізації ж вуличного освітлення міста безперечно тільки одне: поява у фіналі "Невського проспекта" символічної фігури "самого демона", що запалює лампи, дозволяла весті читачів у метафізичну субстанцію якогось антисвіту, який передбачав зустріч з інфернальними силами /демонічний лихвар, одноокий кравець, жінка/, чії дії спрямовані проти блага петербуржців.

Петербург у Гоголя виступає ще й як суб'єкт дослідження, як живий організм, який тяжить над розумом і психікою "маленької людини" і зводить його особисту реальність нанівець. Типове для героїв бажання протистояти фантазмагоричності петербурзької дійсності подано у Гоголя у вигляді цілого ряду міфів /про самозванця, про мрійника, про переписувача/, які складають "міфологічний словник" авторського петербурзького тексту. Подані Гоголем образи самозванців /Ковальов, Хлестаков, Поприщин/, мрійників /Піскарєв/, переписувачів /Башмачкін/ і ситуації, в які вони попадають, мають, без сумніву, міфологічний і невід'ємний від нього фольклорний генезис: так, наприклад, міф про самозванця цілком нагадує казковий

сюжет про несправжнього героя, казковими мотивами /наречена-царівна, чарівний помічник, чарівний подарунок/ наповнена історія кохання Поприщина, у розвитку якої виникає зміщення від казкової інтерпретації до міфологічної, що полягає в бажанні пояснити походження і суть навколишнього світу.

У главі, що реферується, розглядається дуже насичена міфологічність в "Записках сумасшедшего", коли з міфом про самозваниця пересікається міф зросту з групи міфів про метаморфозу, тут же зустрічається трагедія міфа про ініціацію, числа несуть певне міфопоетичне навантаження і, нарешті, палка віра героя в міфологічне спасіння від навколишньої дійсності.

Цього ж прагне і гоголівський мрійник Піскарзов, який створив із цілої системи сновидінь свій фантастичний моносвіт. Дисертант виділяє в гоголівському міфі про мрійника такий важливий дослідження аспект, як сновидіння, які складають в петербурзьких повістях певну систему: в трьох творах герої приходять до божевілья, в двох – ледве-ледве не приходять до такого стану, і всюди сняться сні, що межують з маренням. У Гоголя сні набувають свого справжнього призначення, що йде з глибини часу, коли механізм сновидінь був ядром міфопоетичних текстів. Вся система патологічних сновидінь цілком вписувалась в фантазмагорію Петербурга, парадоксальна логіка якої знаходила свій аналог в конструкціях сну, та й сама ірреальна природа міста була тотожна з природою сну, "що виключає можливість прокинутися"¹.

Остання з петербурзька повість – "Шинель" – окрім міфа про переписувача, який можна уявити і в формі життя і одним з варіантів інваріантного "міфа про шлях", наскрізь пронизана біблійними і євангельськими мотивами про останні часи.

Таким чином, Гоголь, моделюючи петербурзьку дійсність за законами міфологічного мислення, при йшов до висновку про нестерпність життя в такому місті, причому заперечення міського світу було в нього пов'язано з передчуттям неминучості його за-

¹ Маркович В.М. Петербургские повести Е.В.Гоголя. – Л.: Худож. лит., 1989. – С.36.

гибелі і набувало тонів апокаліптичної есхатології. Створений Гоголем міф про Петербург став феноменом авторського світосприймання, висвітлюючи місце людини в світобудові і приголошуючи читачів можливими його наслідками, що вводило гоголівський літературний міф до більш загальних "культурних міфів" про велике місто і його есхатологію.

Третій розділ дисертації "Петербург в письменників натуральної школи і традиції гоголівського міфу" являє собою дослідження творчості письменників С.П.Гребінки, Я.П.Буткова, Ф.М.Достоевського, які не лише відчули і усвідомили гоголівську петербурзьку міфоповістку, але й доновили її і збагатили її.

В даній главі особлива увага приділяється характеристиці періоду 40-х років в російській літературі і, зокрема, підвищеній цікавості молодих письменників до теми Петербурга. У своїй творчості вони багато в чому орієнтувалися на петербурзькі повісті Гоголя з їх виразно-заданою урбаністською темою і прагненням показати "нищу природу". Однак гоголівська міфологізація абсурдного життя міста і людини в ньому знайшла своє втілення в творчості далеко не всіх письменників натуральної школи, і це, на наш погляд, здається цілком прийдомим, бо у школи були інші завдання. Автор дисертації не претендує на повне і всебічне висвітлення проблеми трансформації гоголівського міфа про Петербург у творчості письменників 40-х років, розуміючи неможливість зробити це через обмеження обсягу праці. Тому для визчення залучаються твори письменників цього періоду, із яких найбільш відомий - молодий Достоевський, а два інших - Гребінка і Бутков, творчість яких мало досліджена літературознавством, однак всіх їх об'єднує те, що вони змогли зрозуміти гоголівську глибину міфологічності в зображенні Петербурга і відобразити її в своїй творчості. Гоголівський міф про Петербург утвердився в їх творах, збагатився за рахунок внесених змін і доповнень і отримав право на життя в літературі другої половини XIX століття.

Оповідна манера викладу, яка передбачає введення образу оповідача як носія народної свідомості, використання міфоло-

гічних алозій і асоціацій, розрахованих на читачську інтуїцію і уяву в процесі засвоєння петербурзької міфології, зближували письменницьке сприйняття міста з давніми міфологічними уявами про світ. У бажанні досягти подібності ситуацій літературного твору з міфологічними названі письменники розвинули й доповнили гоголівську петербурзьку демонологію, яка виправдовувала присутність в навколишньому житті міфічних істот. У Гребінки /"Лука Прохорович"/ і Буткова /"Сто рублей"/ демонською спокусою для героїв виступає лотерейний білет з числом Антихриста /№ 666/, а в Достоевського /"Двойник", "Хазайка"/ і Буткова /"Тарян"/ – жінка, і в демонічному союзі її з містом немає сумніву. У цілому ж в усіх письменників можна прослідкувати установку на есхатологічне сприйняття петербурзької дійсності, що постає у Гребінки в міфологізації природної сфери /"Записки студента", "Петербургская сторона"/ і суто петербурзької специфіки /білі ночі, можливість поєнати/ у Достоевського /"Двойник", "Белые ночи"/. Причому, мотив поєнати походить не від гоголівського, а від другої частини пушкінського міфа про столичне місто і – глибше – петербурзького фольклору.

Значна увага в цьому розділі приділяється дослідженню творів Гребінки, що складають, подібно гоголівському, петербурзький цикл. У зв'язку з тим, що в літературознавстві про російськомовну творчість письменника ми маємо лише одну монографію С.Д.Зукова¹, спроба дослідити міфологізацію Петербурга Гребінки робиться вперше.

Письменник протиставляє міфу про казковий Петербург, створеному колективною уявою магнатського дворянства, своє власне бачення столиці, пізної ним з усіх сторін /"Петербургская сторона"/. Окрім того, автор чітко відмежовується від інших відомих міфів, підкреслюючи, що гуманні почуття поблажливості і милосердя до слабих, притаманні будь-якому давньогрецькому міфу, в його сфері не можуть бути. У Гребінки немає цілої міфологічної системи, в його творах моти-

¹ Зуков С.Д. Русская проза Г.Ф.Квитки и Е.П.Гребенки в контексте русско-украинских литературных связей. – К.:Наука. думка, 1979.

ви із античної, біблійної і християнської міфологій переплітаються з фольклором, вносячи елементи авторської фантазії. Суттєвим доповненням до гоголівського міфа є звернення письменника до нумералогії /"Лука Прохорович"/ і геральдики каменів /"Перстень"/, що входять до загальноприйнятої сфери міфа. Занурення в світ духовно-культурної сфери столиці у письменника означається підвищеною цікавістю до міського фольклору, зокрема, до анекдотів і переказів про відомих людей петербурзького періоду російської історії. Найбільш розповсюдженою фігурою в таких пам'ятниках був Г.О.Потьомкін, загальновідоме лкциане ставлення якого до народу Гребінка протиставляє самозадоволенню департаментських чиновників, байдужих до долі прохача /"Искатель места"/. Слідом за Гоголем Гребінка також розвиває сприйняття столиці ззовні і знизу, протиставляючи Петербург Україні, своєму обітованому краю /"Записки студента/.

У контексті дослідження розглядається проблема існування людини в Петербурзі, у процесі вирішення якої письменники розвинули і поглибили гоголівські міфи про петербуржців, що пересікаються з основним – про столичне місто – і входять у створений автором петербурзький текст: про сарозванця /Гребінка/, про переписувача /Бутков, Достоевський/, про мрійника /Достоевський/, затвердивши цим міфологічний словник творці.

З усіх письменників лише в Буткова відчувається іронічний підхід до міфологізації життя столичного міста: він, явно обігруючи міфологічні натяки і асоціації, наприкінці розповіді все повертає на свої місця на реальну основу.

Найбільш глибокий підхід до цієї проблеми спостерігається в творчості раннього Достоевського, який, відштовхуючись від Гоголя, створив власне свій варіант петербурзького міфа – про "Північну Голгофу". В його розповіді частіше, ніж в інших, зустрічаються біблійні мотиви, які сприяють концентрації есхатологічної атмосфери довкола фантастичного міста, яке перетворює життя людини в трагедію. Гоголівські сюжети про оманливу довоколишню дійсність і неможливість її досягнен-

ня, про Леазорове роадвоєння героїв в міському просторі і виключення містом людини з життя набули в сприйнятті Достоевського міфологічного підтексту. Супереччість Петербурга з його мрійниками /"Білі ночі"/ і переписувачами /"Білі люди", "Двійник", "Слабше серце"/, чия житійна існування неможливо в світському порочному оточенні, уявляється як складний есхатологічний міф.

Без сумніву, на повну силу авторський міф про Петербург проявиться в Достоевського в 60-70-ті роки в його петербурзьких романах. Поки ж творчість раннього Достоевського, трансформувавши гоголівську міфологізацію столичного життя не лише безпосередньо, але й принагідно через Гребінку і Буткова, стало могутнім заключним акордом існування гоголівського міфа про Петербург в російській літературі 40-х років.

У закінченні робляться підсумки дослідження і намічено подальші перспективи розробки цієї теми.

Основні положення дисертації відображені в таких публікаціях:

1. "Петербургские повести" Н.В.Гоголя в литературно-критической интерпретации 30-х - середины 40-х годов XIX века // Збірник наукових праць викладачів і аспірантів / 175-річчю від дня народження Т.Г.Шевченка присвячується. - Київ, 1989. - С.3-4.
2. В.М.Истрин о Н.В.Гоголе // Академік Василь Михайлович Істрин: Тези доповідей обласних наукових читань, присвячених 125-річчю від дня народження вченого-філолога / II-12 квітня 1990 р./ - Одеса, 1990. - С.68-70.
3. "Петербургские повести" Н.В.Гоголя в русской критике 30-х - середины 50-х годов XIX века // Тези доповідей III Гоголівських читань. - Полтава, 1990. - С.30-32.
4. "Петербургские повести" Н.В.Гоголя в восприятии Н.А.Некрасова // Сучасне прочитання М.О.Некрасова: У Некрасівські читання: Тези виступів. - Ярославль, 1990. - С.56-57.
5. Я.П.Бутков как продолжатель темы гоголевского Петербурга в русской литературе XIX века // Використання спадщини повернутих

і забутих діячів науки та культури в навчальному процесі педагогічного вузу та школи: Тези республіканської міжвузівської науково-практичної конференції. - Рівне, 1991. - С.145-146.

6. К вопросу о влиянии гоголевского мифа о Петербурге на творчество В.Гребенки // Література та культура Полісся. Випуск 2. Літературні регіони Полісся та видатні його представники. - Ніжин: НДІ, 1991. - С.45-51.

7. Пушкинский миф о Петербурге // Питання творчості і біографії О.С.Пушкіна: Тези доповідей і повідомлень міжвузівської наукової конференції /23-25 квітня/. - Одеса, 1992. - С.4-6.

8. Гоголевский миф о Петербурге // Література та культура Полісся. Випуск 3. М.В.Гоголь - випускник Ніжинської гімназії вищих наук та його творчість. - Ніжин: НДІ, 1992. - С.88-93.

9. Трансформация гоголевского мифа о Петербурге в творчестве раннего Ф.М.Достоевского // Проблема автора і авторської позиції в літературі: Збірник наукових праць. - Харків: ХДІ, 1992. - С.95-102.

М.А.Іван

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

Подписано в печать 19.02.93. Формат 60x84/16

Бум. писчая. Офс. печ. Усл. печ. л. 1.0.

Уч. изд. л. 0.8.

T = 100. Заказ 10. Бесплатно

Ротапринт НГПИ им. Н.В. Гоголя,
г. Нежин, Крапивянского, 2

AB 27.028

AB 27.028